

⁸² Neumann 1898, 603. p.

⁸³ Auer György: A részvénytársasági igazgatóság felelőssége. *Jogtudományi Közlemény*, 1933. 47. sz. 279. p. Lásd még Román 2008, 19. p.

⁸⁴ Neumann 1898, 602. p.

⁸⁵ Vö. a Curia C. 1160/1933. sz. eseti döntésében foglaltakkal: „A Kt. 189. § és 196. §-ai, valamint e törvényszakaszok kapcsán kifejlődött állandó bírói gyakorlat értelmében a részvénytársaság igazgatóságának és felügyelőbizottságának tagjai a társasági ügyek vezetésében és ellenőrzésében a rendes kereskedő fokozottabb gondosságára vannak kötelezve, s ebből kifolyólag a vezetés és ellenőrzés nem kellő gyakorlásából vagy elmulasztásával másoknak okozott károkért egyetemlegesen felelősek és pedig akkor is, ha a kár a társaság ügyvezetőinek vagy tisztviselőinek olyan cselekményeiből származik, amely a társaság ügymenetét feltüntető üzleti könyvekből, vagy más, az igazgatósági és felügyelőbizottsági tagok rendelkezésére álló vagy általuk a rendes kereskedő gondosságával nagyobb nehézség nélkül megszerezhető és kipuhatható adatokból kideríthető. S nem hivatkozhatnak joggal arra, hogy az ellenőrzésre kellő szakértelmük nem volt, mert, aki valamely részvénytársaságban igazgatósági vagy felügyelőbizottsági tagságot vállal, az a törvényben és alapszabályokban előírt kötelességeit a rendes kereskedő gondosságával tartozik teljesíteni s ha szakértelem nélkül ily felelősséggel járó és hozzáértést igénylő állást vállal, már ez által vét a rendes kereskedő gondossága ellen és ha szakértelmének hiányát az ellenőrzés megfelelő módjával pótolni és az ellenőrzést szakértővel végeztetni elmulasztja, ennek következményeit viselni tartozik.” Fónagy 2009, 334. p.

⁸⁶ A Kúria néhány eseti döntésében arra a következtetésre jutott, hogy nem állapítható meg az igazgatóság mint testület felelőssége, ha a vezérigazgató „oly körmönfont módon végezte üzemleit”, hogy az igazgatóságnak erről nem lehetett róluk sejtelme, nem szerezhetett róluk tudomást még az üzleti könyvek és az üzletmenet leggondosabb megvizsgálásával sem. Kir. Kúria 1908. nov. 17. 421/1908; Kir. Kúria 1912. okt. 23. 252/1912.

⁸⁷ Neumann 1898, 598–599. p.

⁸⁸ Román 2008, 18. p.; Török Tamás 2007, 123. p.

⁸⁹ Kuncz 1938, 183. p.

⁹⁰ Nagy 1904, 390. p.

⁹¹ Román 2008, 19. p.

⁹² Neumann 1898, 606. p.

⁹³ Neumann 1898, 603. p.

⁹⁴ Fónagy 2009, 334. o.

⁹⁵ Georgescu II. kötet 2002, 433–436. p.

⁹⁶ Antonescu, Eftimie: *Codul comercial adnotat. Societățile comerciale*. III. kötet. Bucuresti, 1928, Tip. Romane Unite, 494. p.

⁹⁷ Georgescu II. kötet 2002, 156. p.

⁹⁸ Georgescu II. kötet 2002, 437. p.

⁹⁹ Georgescu II. kötet 2002, 446. p.

¹⁰⁰ Antonescu 1928, 494. p.

¹⁰¹ Georgescu II. kötet 2002, 439. p.

¹⁰² Antonescu 1928, 495. p.

¹⁰³ Nagy 1904, 187–189. p.

Szabó Péter Zsigmond

A női munka szabályozásának főbb csomópontjai a XIX. századi Egyesült Királyságban, kitekintéssel Magyarországra

I. A nők munkaidejének alakulása a XIX. századi Egyesült Királyságban

1. Bevezetés

Az Egyesült Királyságnak az ipari forradalomban betöltött vezető szerepe több tényező együttes következménye. Bár a XVIII. század második felétől egész Európában – így Franciaországban és Hollandiában is – növekedett az ipari termelés volumene, köszönhetően a népességszám és az életszínvonal emelkedésének, vala-

mint az új városok, utak és csatornák építésének, Anglia kiemelkedő fejlődése egyrészt a gyarmatokért folytatott harcban elfoglalt vezető helyével, másrészt a kontinensen uralkodó háborús állapotokkal (1789-es francia forradalom és a napóleoni háborúk) magyarázható.¹

A gyárak és a gyáripar előretörése lényegében négy találmány megjelenésén alapult. James Hargreaves többorsós fonógépe, Richard Arkwright vízzel működtetett fonógépe, Samuel Crompton fonógépe – mely a korábbi két technológiát ötvözte – és Cartwright szövőgépe lehetővé tette, hogy az új gyártási folyamatok fokozatosan felváltották a régi módszereket.² Ezek a találmányok ugyanakkor önmagukban nem forradalmasították volna teljes mértékben a gazdasági-technikai fejlődést, de James Watt 1769-ben szabadalmaztatott gőzgépe és annak egy gyapjúüzemben való alkalmazása 1785-ben – mely évben Arkwright szabadalma lejárt – már végleg megnyitotta az utat a gyáripar előretörése előtt.³

A gőzgép megjelenésével megnőtt a vasérc és a kőszén iránti kereslet. Nagy-Britannia mindkét nyersanyag terén jelentős készletekkel rendelkezett, melyek szállítását először a csatornák, majd a vasút biztosították. A vasút építése nagy hatással volt a vas- és gépiparra, annak fejlődésére is.⁴

Az ipari forradalom tehát nem egy egyszeri esemény volt, hanem egy folyamat, melynek kezdetén a régi és az új mechanizmusok keveredtek egymással. A XIX.

században évről évre egyre több embert foglalkoztat-
tak a gyárak és üzemek, 1833-tól egyre növekedett az
állami felügyelet és szabályozás hatása, melyet a meg-
maradt régi típusú műhelyek munkavállalói – kezdet-
ben – joggal irigyeltek.⁵

Az állami beavatkozás a korszakra általánosan jel-
lemző szerződéses liberalizmus egyes következménye-
inek visszaszorítása érdekében történt. A munkaadó és
a munkavállaló közötti munkajogviszony kezdetben
teljesen magánjogi formában jött létre, a szerződés-
es szabadság elve érvényesült a munkafeltételek és a
munkabérek tekintetében is.⁶ A munkaerőigény egyet-
len szabályozója a megállapodás korlátlansága lett, a
szerződéses akarat szabad realizálására csak a munká-
latónak volt meg a tényleges lehetősége, így a munka-
szerződés lényegében a szerződéses liberalizmus ellen
hatott.⁷ Mindezek folyományaként olyan nyomorúsá-
gos viszonyok alakultak ki a munkavállalók között,
melyek már a közjót is veszélyeztették, ennek követ-
keztében hoztak munkásvédelmi törvényeket először
Nagy-Britanniában, majd szinte egész Európában.⁸

Ezeknek a törvényeknek a megszületése előtt – és
gyakran még hatálybalépésük után is – a gyárakban és
az üzemekben a gyermekeket egész éjjel és nappal is
váltásokban dolgoztatták, a parlamenti jelentésekből
pedig kiderül, hogy volt olyan gyermek, akit akár na-
ponta tízszer is megverték. De a 18. életévüket betöltött
férfiak és nők helyzete sem volt jobb, gyakran a fizikai

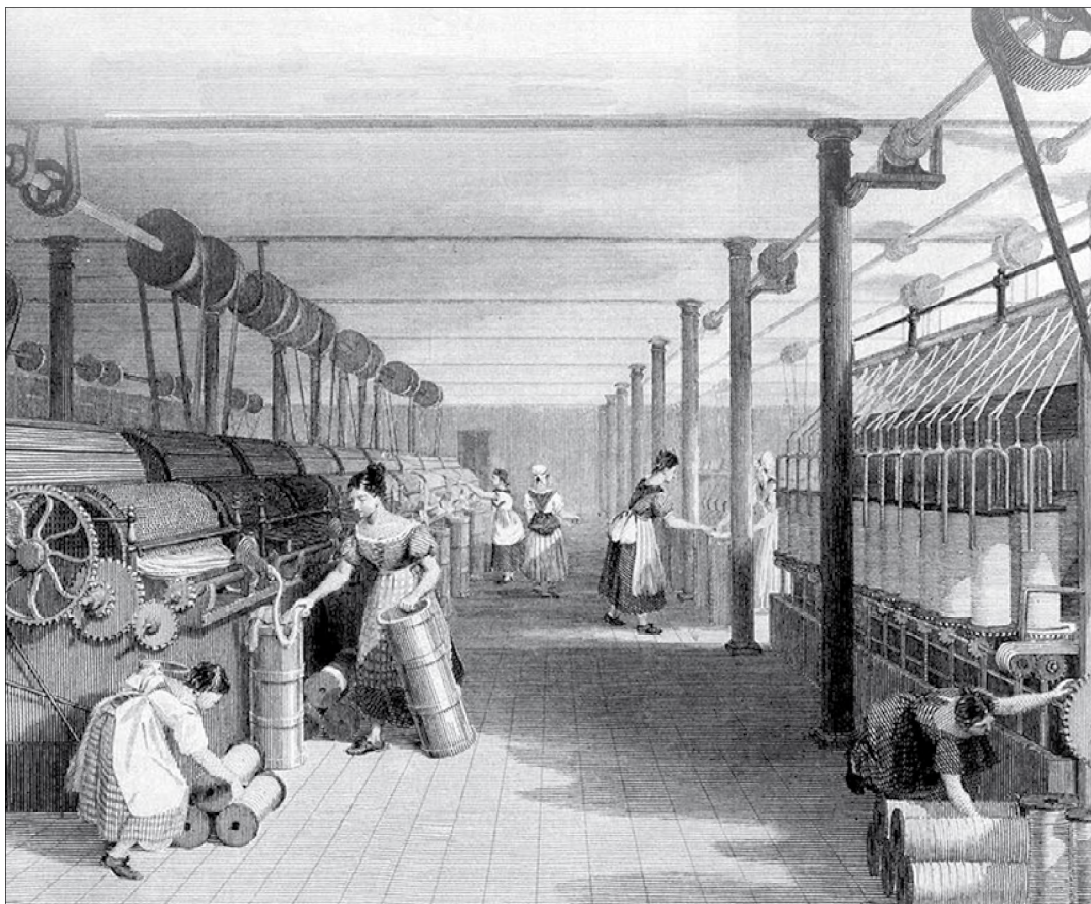
teljesítőkéességük határáig alkalmazták őket, gyako-
riak voltak a járványok és a testi torzulások, fejlődési
rendellenességek.⁹

Jelen tanulmány első része a női munka szabályo-
zásának főbb állomásait és annak fejlődését mutatja be
az Egyesült Királyságban, sorra véve a legfontosabb
jogszabályi rendelkezéseket, az ún. gyári törvények
(*Factory Acts*) vonatkozásában. A második rész pedig
rövid kitekintést nyújt a magyar helyzetre, két – a XIX.
század második felében született – ipartörvényünkre
fókuszálva.

2. Napi munkaidő, étkezési szünetek és éjszakai munkavégzés

Előljáróban fontos kiemelni, hogy a gyári törvények a
18. életévüket betöltött és az ezen életkort meghaladott
személyekként definiálták a nőket,¹¹ és – bizonyos mér-
tékekben – külön szabályozás vonatkozott rájuk csakúgy,
mint a gyermekmunkásokra. Meg kell jegyezni, hogy
amennyiben a nők munkájának jogszabályi alapjairól
beszélünk, úgy – leginkább fogalmi szinten – meg kell
vizsgálnunk a 18 éven aluli gyári munkásokra vonat-
kozó rendelkezéseket is, hiszen a két kategória szoros
összefüggést mutat egymással.

A 18 éven aluli munkavállalókat általában két, élet-
kor szerint felosztott csoportra – gyermekekre és fiatal

Fonoda Manchesterben a XIX. század elején¹⁰

személyekre – bontották a gyári törvények, és e szerint differenciáltak. A gyermek a korszak jogszabályainak nagy részében irányadó meghatározás alapján a 13. életévét még be nem töltött alkalmazottakat jelentette, a fiatal személyeket pedig, mint 18. életévüket még be nem töltött, de 13. életévüket már betöltött munkavállalókként definiálták,¹² később ezt a 14. életévre emelték fel.¹³ Az előzőekben vázolt kategóriákon belül nem különítették el nemek szerint a munkásokat, így a női foglalkoztatottak egy – nem a fenti törvényi meghatározás szerinti – része mindenképpen a gyárakban és üzemekben alkalmazott gyermekek közül került ki, azonban a rájuk vonatkozó részletes szabályozás és annak elemzése a gyermekmunka tárgykörébe tartozik. Ugyanakkor nem kerülhető meg az a tény sem, hogy a 18. éven felüli nőkre vonatkozó rendelkezések – mint azt az alábbiakban látni fogjuk – általában egybeestek a fiatal személyekre irányadó normákkal.

2.1. A fordulópont: az 1844. évi gyári törvény (Factory Act of 1844)

A gyári törvények kezdetben elsősorban a gyermekek munkaidejét szabályozták, ebben a vonatkozásban elsősorban a pamutüzemekben és -gyárakban, valamint egyéb üzemekben és gyárakban alkalmazott tanoncok és egyéb személyek egészségének és moráljának megőrzéséről szóló 1802. évi jogszabályt (*The Health and Morals of Apprentices Act 1802: Act for the preservation of the health and morals of apprentices and others, employed in cotton and other mills, and cotton and other factories*) lehet említeni.¹⁴

1843-ban viszont az iparfelügyelők jelentései ráirányították a figyelmet a nők rendkívüli munkaidejére a textilgyárakban is (a textilgyár fogalma alá lényegében olyan üzemeket soroltak – bizonyos kivételekkel –, ahol gőznek, víznek vagy más mechanikai energiának kellett meghajtania a gépezeteket, kiegészítve bizonyos gyártási folyamatok leírásával¹⁵), mely gyakran reggel 5 órától este 8 óra 30 percig terjedt, valamint napvilágra került azon szörnyű balesetek ténye is, melyek a gyárakban történtek, és amelyek vonatkozásában a nők különösen „veszélyeztetettek” voltak, tekintettel a ruházatuk kialakítására, ami könnyedén beakadhatott a gépezetekbe (a gyári törvények munkavédelmi rendelkezései nem képezik a tanulmány részét).¹⁶

Az 1844. évi, a gyárakban végzett munkával kapcsolatos törvények módosításáról szóló, meghatározott textilgyárakra vonatkozó törvény (*Factory Act of 1844: Act to amend the laws relating to labour in factories*) jelentőségét az adta, hogy a fentiekben már elemzett korcsoportba tartozó nőkre is kiterjesztette a fiatal személyek foglalkoztatására vonatkozó rendelkezéseket.¹⁷ Ez azt jelentette, hogy lényegében a korábbi, az Egyesült Királyságban található gyárakban és üzemekben alkalmazott gyermekek és fiatal személyek munkavégzésének szabályozásáról szóló 1833. évi törvény által meghatározott normák érvényesültek a munkaidő vo-

natkozásában, mely alapján például nem volt jogszerű a textilgyárakban alkalmazott fiatal személyek számára a munkavégzés előírása este 8 óra 30 perc és reggel 5 óra 30 perc között. A napi munkaidő a fenti üzemekben – általában – nem lehetett több 12 óránál, a heti munkaidő pedig 69 óránál¹⁸ (ebben az esetben nem kevesebb mint napi 1 és fél óra étkezési időt kellett biztosítani).¹⁹ Az 1844. évi gyári törvény alapján a nők részére szombaton délután 4 óra 30 perc után nem volt előírható a munkavégzés.²⁰

Láthatjuk, hogy a gyárakban dolgozó nők munkaidejére a jogalkotás kezdetben nem fordított kellő figyelmet, ez az állapot csaknem fél évszázadig tartott. Az 1844. évi gyári törvénnyel – a kor viszonyaihoz képest – kedvezőbb változások következtek be. A napi munkaidő maximumát a fiatal személyekéhez igazították, ez pedig a korábbi munkaidő-mennyiséghez képest akár több mint háromórás csökkenést is jelenthetett, mindezt pedig kötelezően kiadandó és tartamukban meghatározott étkezési szünetek egészítették ki.²¹ Ezzel a nők a többi, 18 éven felüli munkáshoz képest jobb helyzetbe kerültek. Álláspontom szerint szintén jelentős az éjszakai munkavégzés tilalmazása is, ugyanis e rendelkezésig szinte semmi sem gátolta a gyárosokat az előírásában és rendszeres alkalmazásában, 1844-től viszont jogszabályellenes foglalkoztatásnak minősült, igaz, egyelőre csak a textilgyárak vonatkozásában.

2.2. Jogalkotási eredmények 1844 és 1878 között

A napi munkaidő maximumára további kedvező változások voltak jellemzőek a következő években, 1848. május 1-jétől például tilos volt bármely nőt napi 10 óránál tovább dolgoztatni²² – ez a korábbiakhoz képest kétórás csökkenést jelentett –, 1850-ben pedig a szombati munkaidő módosítása következett be: a jogalkotó előírta, hogy délután 2 óra után nem lehet elrendelni a munkavégzést.²³ Ugyanezen jogszabály az éjszakai munkavégzést is a női munkavállalók előnyére korlátozta, ugyanis jogszabályellenesnek nyilvánította a reggel 6 óra előtti és az este 6 óra utáni foglalkoztatást.²⁴

Az 1867. évi, a gyári törvények kiterjesztéséről szóló jogszabály (*Factories Act Extension Act*) jelentőségét az adta, hogy bizonyos mértékben kiterjesztette a már meglévő szabályozást további iparterületekre, például a nagyolvasztókra, rézüzemekre, vasgyárakra, a fémöntődékre, a dohány-, üveg- és papírgyárakra, betűnyomdákra, könyvkötészetekre is. A benne foglalt rendelkezések továbbá minden olyan egyéb helyiségre is vonatkoztak, ahol 50 vagy több főt foglalkoztattak bármely gyártási folyamat során.²⁵ Ugyanakkor nem tartoztak a hatálya alá többek között az 1844. évi gyári törvényben meghatározott textilüzemek.²⁶ Az 1867. évi gyári törvény árnymódalként lehet említeni, hogy számos kivételt tartalmazott, például lehetővé tette a könyvkötő üzemekben a napi 14 órát meg nem haladó tar-

tamú munkavégzés előírását a nők esetében, sajátos feltételrendszer betartása mellett.²⁷

Szintén 1867-ben lépett hatályba a műhelyekre vonatkozó, a műhelyekben foglalkoztatott gyermekek, nők és fiatal személyek munkaidejének szabályozásáról szóló jogszabály is, mely alapján a nőket 24 órás periódusokat alapul véve 12 óránál több ideig nem lehetett foglalkoztatni (reggel 5 és este 9 óra között). Az étkezési szünet tartama nem lehetett kevesebb 1 és fél óránál.²⁸

A törvény alkalmazásában a műhely olyan helyiséget vagy egyéb helyet jelentett, legyen az akár fedett vagy nyitott, ahol nők, gyermekek és fiatal személyek által végzett kézművesipari tevékenység zajlott, és oda a munkáltatójuk beléphetett, és irányítási jogot gyakorolhatott.²⁹

2.3. Az 1878. évi gyári törvény

Az 1878. évi, a gyárakra és a műhelyekre vonatkozó szabályozás egyesítéséről és módosításáról szóló törvény (*Factory and Workshop Act 1878: Act to consolidate and amend the law relating to factories and workshops*) lényegi változást nem hozott a napi munkaidő szabályozásában, jelentősége álláspontom szerint inkább abban áll, hogy – mint azt a címe is mutatja – egybefoglalta a textilgyárakra, az egyéb iparági gyárakra és a műhelyekre vonatkozó, addig külön törvényekben megtalálható rendelkezéseket.³⁰

A nőket a textilgyárakban reggel 6 és este 6 vagy reggel 7 és este 7 óra között lehetett alkalmazni, ez legalább kétórás étkezési szünettel számolva³¹ átlagosan napi 10 óra munkával töltött időt jelentett.³²

Szombaton vagy reggel 6 vagy 7 órakor kezdődhetett a munka, és a gyártási munkálatok – az előző időpontoktól és az étkezési szünetek tartamától is függően – például vagy délután 1 órakor vagy 1 óra 30 perckor fejeződtek be.³³ Látható, hogy a szombati munkavégzés tekintetében a törvény, ha minimális mértékben is, de kedvezőbb szabályokat alkalmaz a korábbi, délután 2 órás munkaidő-befejezéshez képest.

A nők a textilüzemekről eltérő gyárakban történő foglalkoztatására (és a fiatal személyek műhelyekben való alkalmazására) a következő szabályok vonatkoztak: a nőket reggel 6 és este 6 vagy reggel 7 és este 7 óra között lehetett dolgoztatni. Szombaton vagy reggel 6 órakor vagy 7 órakor kezdődhetett a munka, és délután 2 órakor véget kellett, hogy érjen. Mindennap nem kevesebb mint 1 és fél óra étkezési szünetet kellett biztosítani (így általában napi 10 és fél óras volt a munkával töltött idő). Szombaton az étkezési idő nem kevesebb mint fél óra volt.³⁴

A munkaidőre vonatkozó szabályozásban jelentős az a törvényi előírás, hogy a nők (gyermekek, fiatal személyek) részére – bizonyos kivételekkel – nem lehetett vasárnapi munkavégzést előírni sem a gyárakban, sem a műhelyekben.³⁵

Ami a nők műhelyekben történő alkalmazását illeti, azt az alábbi rendelkezések határozták meg. Azokban a műhelyekben, ahol gyermekeket és fiatal személyeket fog-

lalkoztattak, a nőkre azok a szabályok, alkalmazási feltételek vonatkoztak, mint a fiatal személyekre.³⁶ Azokban a műhelyekben viszont, melyek nem foglalkoztattak gyermekeket és fiatal személyeket, a nők számára a munkaidő – szombat kivételével – reggel 6 órakor kezdődött, és este 9 órakor ért véget. Szombaton a munkaidő reggel 6 órakor kezdődött és délután 4 órakor ért véget.³⁷ Szombaton nem kevesebb mint 2 és fél óra, egyéb napokon nem kevesebb mint 4 és fél óra étkezési szünet (és a munkából való távolléti idő) járt.³⁸

3. Túlmunka

A gyári törvények ismerték a túlmunka (rendkívüli munkaidő) intézményét is. Elrendelésére kezdetben a (vízzel működtetett) gépezetek leállása (baleset, vízhiány, víztöbblet) vagy részleges leállása (áradás, aszály) miatt kiesett munkaidő pótlása érdekében volt lehetőség. Az 1844. évi gyári törvény alapján az első esetben a munkaidő napi 1 órával volt növelhető a törvényben előírt napi munkaidőhöz képest (kivéve szombaton),³⁹ a második esetben a leállást követő nap éjszakáján (kivéve szombaton) kellett túlmunkát teljesíteni (szigorú időbeli korlátokhoz kötötten).⁴⁰

A textiliparon kívüli üzemekben történő munkavégzés állami szabályozásával kapott helyet az 1867. évi gyári törvényben a következő szabály: amennyiben a nagyolvasztókban, vasgyárakban, öntödékben és papírgyárakban a munkafolyamat még nem fejeződött be abban az órában, melyben a munka befejezése elő volt írva, úgy jogszerű volt, ha a gyáros még 30 perccel tovább dolgoztatta többek között a nőket.⁴¹

Az 1878. évi jogszabály számos rendelkezést tartalmazott a túlmunka elrendelésével kapcsolatban. Ilyen volt például bizonyos szezonális tevékenységekkel, így a karácsonyi ajándékok készítésével foglalkozó üzemek és műhelyek tekintetében az a szabály, mely alapján többek között a nőket – bizonyos korlátok között – 14 órán át is lehetett dolgoztatni (fontos megjegyezni, hogy a jogszabály e szakaszában található túlmunkát a későbbiekben, az 1895-ös, a gyárakra és műhelyekre vonatkozó szabályozás módosításáról szóló törvény a nők vonatkozásában korlátozta).⁴²

Kifejezetten csak a nőkre volt alkalmazható az az – egyes gyorsan romló készítményeket előállító létesítményekre vonatkozó – előírás, mely szerint 14 órán át is (reggel 6 és este 8 óra között vagy reggel 7 és este 9 óra között) lehetett őket foglalkoztatni. Ebben az esetben nem kevesebb mint 2 óra étkezési idő kellett biztosítani, és 5 napnál tovább nem lehetett így foglalkoztatni nőket egyhetes periódust alapul véve, és 96 napnál tovább sem 12 hónapos periódust alapul véve.⁴³

Megállapítható, hogy a gyári törvényekben kezdetben leginkább a vízzel működtetett textilüzemek vonatkozásában alkalmazták a túlmunka intézményét, a gépezetek leállása folytán elveszett munkaidő pótlása érdekében. Mikor a fiatal személyekre vonatkozó szabályozást a nőkre is kiterjesztették, a túlmunka fiatal

személyeket érintő rendelkezései az ő vonatkozásukban is érvényesültek. Ezen normák a korszakban általánosnak mondhatóak, legfeljebb szigorúbb keretek közé szorította alkalmazásukat a jogalkotó. A textiliparon kívüli gyárokra, illetve a műhelyekre vonatkozó szabályozás megjelenésével a túlmunka szabályai is differenciálódtak, annak mértéke gyár- és műhelytípusonként eltérő lehetett, azaz nemcsak valamilyen, általában a munkáltatón kívüli okból történt munkaidő-kiesés esetén, hanem például az iparág jellegéből, az áruk jellemzőiből (szezonális, gyorsan romló élelmiszerek) kifolyóan is elrendelhető volt.

4. Szabadság és munkaszüneti napok

A brit jogszabályok már a XIX. század elejétől a félnapi szabadságok – úgynevezett *half holidays* – rendszerét alkalmazták, kiegészítve ezt általában karácsony napjával és nagypéntekkel.⁴⁴ Az ilyen módon kialakított struktúra a korszak folyamán csekély változás ment keresztül.

Az 1878. évi gyári törvény alapján a gyárok, illetve műhelyek főszabály szerint az alábbi szabadnapokat – munkaszüneti napokat – kellett, hogy biztosítsák nők részére:

a) karácsony napján az egész napot és nagypéntek napját (vagy az 1875. évi, a munkaszüneti napok kiterjesztéséről szóló törvényben meghatározott bármelyik következő munkaszüneti napot) és ezt kiegészítve

b) nyolc félnapi szabadságot minden évben vagy bármelyik két félnapi szabadság helyett egy egész napi szabadságot (és ennek legalább felét március 15. és október 1. között kellett kiadni),⁴⁵ valamint előírták, hogy

c) egy fél szabadnapnak a nők napi munkaidejének legalább felét ki kellett tennie (szombat kivételével).⁴⁶

Jelentős újításként az 1891. évi gyári törvény előírta, hogy tilos a nőket a szülés utáni négy héten belül dolgoztatni a gyárakban és műhelyekben (amennyiben persze a munkáltatónak tudomása volt a szülés tényéről).⁴⁷

II. A női munka szabályozásának alakulása a XIX. századi Magyarországon

1. Bevezetés

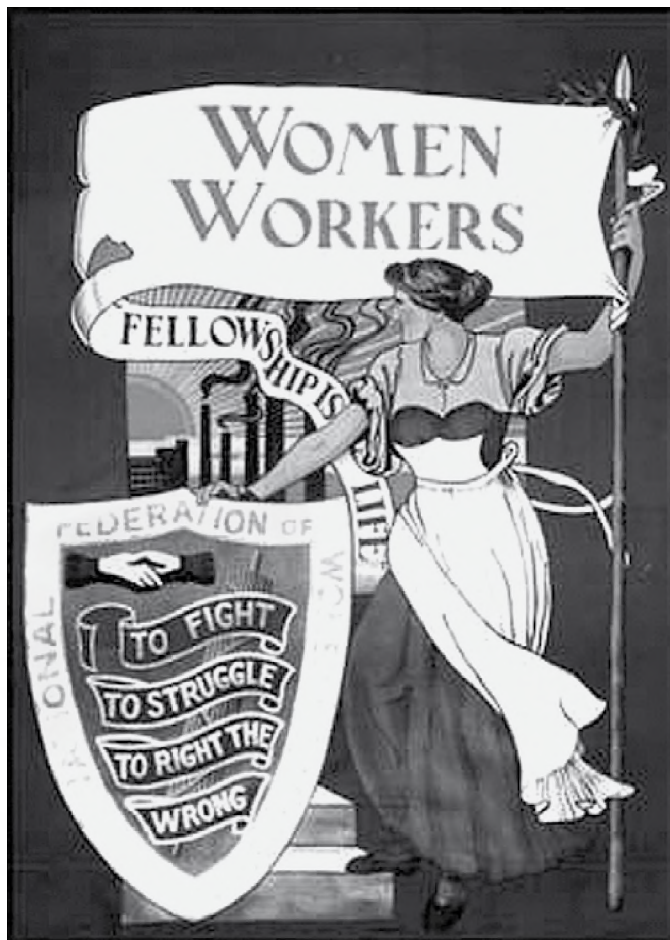
A XIX. század első harmadában a még fennálló feudális gazdasági viszonyok Magyarországon az áruterelés gátjává váltak (robot, úrbéri szolgáltatások), ez elsősorban a kis- és középnemességet érintette, akik a polgári nemzeti törekvések hordozójává váltak.⁴⁹

Az ipari fejlődés lassú voltának egy másik oka a céhszervezetben keresendő, melynek elmaradott volt a technika, és a céhen belüli munkamegosztás is fejletlen volt, a céhes iparos ösztönösen, mechanikusan végezte a termelési folyamatot⁵⁰

Magyarország leginkább agrárországnak volt tekinthető, a lakosság mintegy 75-80%-a a mezőgazdaságból élt. 1870-ben még csak az összlakosság 5,7%-a dolgozott

nem mezőgazdasági szektorokban – az Egyesült Királyságban ez az arány 28,5% volt.⁵¹ A gazdaság fejlettsége nem érte el azt a szintet sem, amellyel a nyugat-európai országok az ipari forradalom útjára léptek. Az előzőekben leírtak nem jelentik szükségképpen azt, hogy az ország gazdaságilag stagnált volna, hiszen a modernizáció már a század első felében is kezdetét vette, az 1848-as forradalom például felszámolta a feudális-rendi struktúrát,⁵² sőt már az 1840-es évek elején születtek olyan jogszabályok, melyek előremozdították a gazdaságot, többek között a „gyárok jogviszonyairól” szóló 1840. évi XVII. törvénycikket és a kereskedőkről szóló 1840. évi XVI. törvénycikket is ekkor fogadták el, ezek nagy része európai színvonalúnak volt tekinthető.⁵³

A magyar ipari forradalom egy lépésről lépésre haladó folyamat volt, melyben a vasutak építése, a nyersvas-termelés és a szénbányászat összefüggése volt az egyik fő tényező. Magyarországon a gazdaság bővülésének üteme folyamatosan növekedett.⁵⁴ A kiegyezés utáni politikai stabilitás hatással volt az ipari fejlődésre, a gépe-

National Federation of Women Workers (1913)⁴⁸

Női munkalehetőségek a XIX. század végén⁵⁶

sítése mértéke emelkedett, előbb a gőzgépek, majd a század végén már a belső égésű motorok is megjelentek.⁵⁵

2. A női munka szabályozása a XIX. századi ipartörvényekben

A „gyárok jogviszonyairól” szóló 1840. évi XVII. törvénycikk nem tesz említést a 18. életévüket betöltött nők foglalkoztatásáról, munkaidejéről, szemben a gyermekkorúak munkaidejével.

Az 1872. évi VIII. törvénycikk, az ipartörvény „csupán” annyit mond, hogy a műhelyekben munkarendet kell kifüggeszteni, melynek tartalmaznia kell többek között a dolgozó személyzet osztályzatait és foglalkozását, jelesen a nők és gyermekek alkalmazásának módozatát, tekintettel azok testi erejére és ez utóbbiak iskolai kötelezettségére.

A törvény a gyári munkások tekintetében – nemre való tekintet nélkül – előírta, hogy részükre délelőtt és délután fél óra, délben pedig egy órai „szünidőt” kell kiadni, azokban a gyárakban pedig, melyekben a munka éjjel-nappal folyt, a gyáros az éjjeli munkára

alkalmazott munkások kellő felváltásáról volt köteles gondoskodni. A nappali munkát reggel 5 óra előtt megkezdeni és esti 9 órán túlra kiterjeszteni nem szabadott.

Az 1884. évi XVII. törvénycikk, az ipartörvény megismételte a fenti rendelkezéseket, valamint egy új szabályt is tartalmazott: „nők szülés után négy héttig szerződésileg kötelezett munkájuk teljesítése alól a szerződés megszűnése nélkül felmentvék” (116. §).

A vasárnapi munkavégzés tilalmára példaként említhető a korszakból az ipari munkának vasárnapi szüneteléséről szóló 1891. évi XIII. törvénycikk, mely – bizonyos korlátok között és kivételekkel – tiltja a vasárnapi munkavégzést, valamint munkaszüneti napnak nyilvánítja Szent István király napját is (1–2. §).

III. Összegzés

Összegzésként elmondhatjuk, hogy az Egyesült Királyságban a női munka a XIX. század nagy részében részletes szabályozás alá esett. A legfontosabb jogszabályok áttekintése után megállapítható, hogy a 18. életévüket be nem töltött munkavállalók, a gyermekek (kezdet-

ben csak a tanoncok) és fiatal személyek munkavégzését – nemre való tekintet nélkül – már a század elején szabályozták, ugyanakkor a 18. életévüket betöltött nők vonatkozásában lényegében csak a korszak derekától kezdve tartalmaztak jogilag igazán releváns – számukra a többi, velük egy korcsoportba tartozó alkalmazotthoz képest kedvezőbb munkafeltételeket biztosítani kívánó és őket különálló foglalkoztatási osztályként kezelő – rendelkezéseket a gyári törvények.

A nők napi munkaidejének maximumára általánosságban egy csökkenő tendencia a jellemző a korszak folyamán (először a textilgyárakban, majd folyamatosan bővülő körben a textilgyáraktól különböző üzemekben is); az étkezési szünetek, mind tartamuk, mind pedig kiadásuk rendje részletes szabályozás alá esett. Az éjszakai munkát és – a század második felében – a vasárnapi munkavégzés elrendelését általában kifejezetten tiltotta (korlátozta) a jogalkotó. A szabadságok kiadásának

rendjére és a túlmunka elrendelésére vonatkozó normák már szintén fellelhetők a gyári törvényekben.

A magyar ipari törvények nem tartalmaztak a – 18 éven felüli – nők munkaidejére vonatkozó részletes szabályozást, inkább a gyári munkások munkaviszonya tekintetében lelhetünk fel sporadikus szabályokat. Abban, hogy a női munka szabályozása a XIX. században nem kapott hangsúlyt – a jelen tanulmány által tárgyalt – ipari törvényeinkben, nagy szerepe lehetett például annak is, hogy az iparfejlődés kezdeti szakaszának ágazati szerkezete nem kedvezett a nők foglalkoztatásának (például szakmunkaigényes nehézipar és szezonális jellegű ágazatok), így a női munkaerő iránti kereslet csak a századfordulón emelkedett lényegesen.⁵⁷ Álláspontom szerint jelentős eredmény viszont a tárgyalt témakörben, hogy a nőket mentesítették a munkavégzés alól a szülést követő négy hét tartamáig.

SZABÓ, PÉTER ZSIGMOND

Die wichtigsten Knotenpunkte der Regelung der Frauenarbeit im 19. Jahrhundert im Vereinigten Königreich, mit Hinblick auf Ungarn (Zusammenfassung)

Im Aufsatz werden die wichtigsten Knotenpunkte der Regelung der Frauenarbeit im 19. Jahrhundert im Vereinigten Königreich durch die Analyse der Fabrikgesetze vorgestellt. Die Einführung stellt kurz die allgemeine Situation des Arbeitsrechts in dem genannten Zeitabschnitt dar (ob es selbständiger Rechtszweig ist oder unter den Rahmen des Privatrechts existiert), bzw. analysiert die wirtschaftlichen und gesellschaftlichen Umstände (Wirkung der industriellen Revolution, Arbeitsumstände und Arbeitsbedingungen vor der Geburt der Fabrikgesetze, die ersten Schritte der sich auf die Verbesserung der Lage der Arbeitnehmer richtenden Gesetzgebung), die zur Geburt der Fabrikgesetzgebung führten.

Die nächsten Teile analysieren die diesbezüglichen Bestimmungen der wichtigeren Fabrikgesetze des Vereinigten Königreichs, und in dessen Rahmen kommt es zur

Definition der Frauenarbeit und zu ihrer Abgrenzung von der Kinderarbeit. Nach der Vorstellung der täglichen Arbeitszeit, der Mahlzeitpausen und der Arbeitsverrichtung in der Nacht werden Urlaub und Überstunden behandelt. Auch solche Themen, wie der Verbot der Arbeitsverrichtung am Sonntag oder die Wurzeln der Beurlaubung wegen Schwangerschaft verarbeitet werden.

Der Aufsatz strebt sich zu beweisen, dass für das Maximum der täglichen Arbeitszeit der Frauen im Allgemeinen eine sinkende Tendenz im Laufe der Zeitperiode charakteristisch ist (zuerst in den Textilfabriken, dann von Schritt zu Schritt auch in anderen Fabriken); der Aufsatz versucht außerdem zu beweisen, dass auch bezüglich der anderen behandelten Themenkreise meistens günstige Veränderungen in der geprüften Zeitperiode eingetroffen sind. Der Aufsatz beschäftigt sich auch mit den ungarischen Industriegesetzen.

Jegyzetek

¹ Dietz, Frederick C.: *The industrial revolution*. New York, 1927, Henry Holt and Company, 23–24. p. <https://archive.org/details/in-ernet.dli.2015.223819>

² Gibbins, H. de B.: *The industrial history of England*. London, 1920, Methuen and Co., 159–160. p. <https://archive.org/details/industrialhistor00gibb>

³ Toynbee, Arnold: *The industrial revolution*. Boston, 1956, The Beacon Press, 63. p. <https://archive.org/details/industrialrevol00toyn-goog>

⁴ Vadász Sándor (szerk.): *19. századi egyetemes történet 1789–1890*. Budapest, 1998, Korona Kiadó, 137–138. p.

⁵ Trevelyan, G. M.: *Illustrated history of England*. London, 1926, Longmans, Green and Company, 605. p. <https://archive.org/details/in.gov.ignca.5289>

⁶ Horváth Pál – Révész T. Mihály (szerk.): *Általános jogtörténet I*. Budapest, 1994, Nemzeti Tankönyvkiadó, 238. p.

⁷ Kiss György: *Munkajog*. Budapest, 2000, Osiris Kiadó, 44. p.

⁸ Ruzsoly József: *Európa jogtörténete*. Budapest, 2006, Püski Kiadó Kft., 372. p.

⁹ Beard, Charles: *The industrial revolution*. London, 1919, George Allen & Unwin Ltd., 60. p. <https://archive.org/details/cu31924002235673>

¹⁰ <https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Bomullsfabrik.jpg>

¹¹ Például 41 & 42 Victoria c. 16. 96. In *The Public General Statutes passed in the forty-first and forty-second years of the reign of Her Majesty Queen Victoria, 1878: with a copious index, tables &c.* London, 1878, The Queen's Printing Office, 137–189. p. <https://archive.org/details/statutesatlarge15unkngoog>

¹² 7 & 8 Victoria c. 15. LXXIII. In *The Statutes of the United Kingdom of Great Britain and Ireland, 7 & 8 Victoria. 1844*. London, 1844, Her Majesty's Printers, 82–117. p. <https://archive.org/stream/statutesunitedk41britgoog#page/n0/mode/2up>

¹³ 41 & 42 Victoria c. 16. 96.

- ¹⁴ 42 George III. c. 73. <http://www.educationengland.org.uk/documents/acts/1802-factory-act.pdf>
- ¹⁵ 3 & 4 William IV. c. 103. Preambulum <http://www.educationengland.org.uk/documents/acts/1833-factories-act.pdf>
- ¹⁶ Hutchins, B. L. – Harrison, A.: *A history of factory legislation*. London, 1911, P. S. King & Son, 84–85. p. <https://archive.org/details/historyoffactory014402mbp>
- ¹⁷ 7 & 8 Victoria c. 15. XXXII.
- ¹⁸ 3 & 4 William IV. c. 103. Preambulum II.
- ¹⁹ 3 & 4 William IV. c. 103. VI.
- ²⁰ 7 & 8 Victoria c. 15. XXXV.
- ²¹ A törvényes munkanap 1833-tól reggel 5 óra 30 perctől este 8 óra 30 percig tartott, melyen az 1844. évi törvény sem változtatott. Hutchins–Harrison 1911, 100. p.
- ²² 10 & 11 Victoria c. 29. II–III. In *A Collection of the Public General Statutes passed in the Tenth and Eleventh Year of the reign of Her Majesty Queen Victoria, 1847*. London, 1847, W. Benning and Co., Law Booksellers and Publishers, 326–327. p. <https://books.google.co.uk/books?id=O6BKAAAAMAAJ>
- ²³ 13 & 14 Victoria c. 54. Preambulum, In *The Statutes of the United Kingdom of Great Britain and Ireland, 13 & 14 Victoria. 1850*. London, 1850, Her Majesty's Printers, 328–332. p. <https://archive.org/stream/statutesunitedk33britgoog#page/n0/mode/2up>
- ²⁴ 13 & 14 Victoria c. 54. Preambulum
- ²⁵ 30 & 31 Victoria c. 103. 3. In *The Public General Statutes with a List of the Local and Private Acts passed in the Thirtieth and Thirty-first years of the reign of Her Majesty Queen Victoria: being the second session of the nineteenth Parliament of the United Kingdom of Great Britain and Ireland, Vol II*. London, 1867, William Clowes and Sons, 1115–1127. p. <https://books.google.co.uk/books?id=j1ZDAAA-AcAAJ>
- ²⁶ 30 & 31 Victoria c. 103. 5.1.
- ²⁷ 30 & 31 Victoria c. 103. Schedule 14.
- ²⁸ 30 & 31 Victoria c. 146. 6.3.
- ²⁹ 30 & 31 Victoria c. 146. 4. In *The Public General Statutes with a List of the Local and Private Acts passed in the Thirtieth and Thirty-first Years of the reign of Her Majesty Queen Victoria: being the second session of the nineteenth Parliament of the United Kingdom of Great Britain and Ireland, Vol II*. London, 1867, William Clowes and Sons, 1470–1483. p.
- ³⁰ 41 & 42 Victoria c. 16. 93.
- ³¹ 41 & 42 Victoria c. 16. 11.5.
- ³² 41 & 42 Victoria c. 16. 11.1.
- ³³ 41 & 42 Victoria c. 16. 11.2–4.
- ³⁴ 41 & 42 Victoria c. 16. 13.1–3.
- ³⁵ 41 & 42 Victoria c. 16. 21.
- ³⁶ 41 & 42 Victoria c. 16. 15.1.
- ³⁷ 41 & 42 Victoria c. 16. 15.2.a)
- ³⁸ 41 & 42 Victoria c. 16. 15.2.b)
- ³⁹ 7 & 8 Victoria c. 15. XXXIII.
- ⁴⁰ 7 & 8 Victoria c. 15. XXXIV.
- ⁴¹ 30 & 31 Victoria c. 103. Schedule 18.
- ⁴² 41 & 42 Victoria c. 16. 53., valamint 58 & 59 Victoria c. 37. 14.2. In Redgrave, Alexander: *The factory acts, including the Act of 1895.*, London, 1895, Shaw & Sons, 197–242. p. <https://archive.org/stream/factoryacts00redgrich#page/196/mode/2up>
- ⁴³ 41 & 42 Victoria c. 16. 56.
- ⁴⁴ Lásd például: 7 & 8 Victoria c. 15. XXXVII.
- ⁴⁵ 41 & 42 Victoria c. 16. 22.1–3.
- ⁴⁶ 41 & 42 Victoria c. 16. 22.5.
- ⁴⁷ 54 & 55 Victoria c. 75. 17. In Redgrave, Alexander and Redgrave, Jasper A.: *The factory & workshop acts, 1878 to 1891, with introduction, copious notes, and an elaborate index*. London, 1893, Shaw & Sons, 165–194. p. <https://archive.org/stream/b21731238#page/n0/mode/2up>
- ⁴⁸ https://www.oldbaileyonline.org/static/images/women_workers.jpg
- ⁴⁹ Nagy László: *Magyarország Európában*. Budapest, 1993, Honfőly Kiadó, 201. p.
- ⁵⁰ Mérei Gyula: A magyar céhrendszer 1848 előtt. *Századok*, 1948. 1–4. sz. 67–68. p.
- ⁵¹ Katus László: *A modern Magyarország születése. Magyarország története 1711–1914*. Pécs, 2009, Pécsi Történettudományért Kulturális Egyesület, 402. p.
- ⁵² Katus 2009, 402. p.
- ⁵³ Mezey Barna (szerk.): *Magyar jogtörténet*. Budapest, 2007, Osiris Kiadó, 193. p.
- ⁵⁴ Csorba Iászló: *A tizenkilencedik század története*. Budapest, 2000, Pannonica Kiadó, 231. p.
- ⁵⁵ Bertényi Iván – Gyapay Gábor: *Magyarország rövid története*. Budapest, 1992, Maecenas Könyvkiadó, 446. p.
- ⁵⁶ A XIX. század végi francia metszet a következő munkalehetőségeket illusztrálja a nők számára: karitásznővér, ápolónő, tanítónő, bolti eladó, szolgáló, ipari munkás, mezőgazdasági munkás. <https://img.lelivrescolaire.fr>
- ⁵⁷ Koncz Katalin: A nők foglalkoztatásának demográfiai, gazdasági körülményei Magyarországon az ipari forradalom kibontakozásától az első világháborúig. In Léderer Pál (szerk.): *A magyar ugar. A kiegyezéstől a második világháborúig (Társadalmi-történeti háttér-információk)*, Budapest, 1991, T-Twins Kiadói és Tipográfiai Kft., 318. p.

